

NON-FINITE VERBAL FORMS IN OLD ROMANIAN (16TH – 18TH CENTURIES)

Larisa BULAI

"Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: Our paper analyses the structure and the evolution of the Romanian non-finite verbal forms during the 16th, 17th and 18th centuries, according to their use in authentic religious written texts. Our study will prove some kind of stability of these verbal forms despite their artificial variants attested by the first grammars which were following a Latin model that did not totally characterize the Romanian verbal system. As we will see, there were mentioned some artificial non-finite forms in the grammars published at the end of the 18th century, forms that are not attested by the texts we have studied, but were created out of an excessive fidelity to the model, in this case, the Latin model.

Keywords: diachronic linguistics, Old Romanian language, non-finite verb forms, synthetic verb form, analytic verb form.

Preliminarii

Primele gramatici ale limbii române consemnează structuri verbale care apar și astăzi în lucrările de specialitate, dar și structuri verbale care nu mai sunt specifice variantei literare a limbii române moderne, dar care s-au folosit în perioada secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea. Pe lângă aceste forme, primele gramatici construiesc și structuri artificiale, neatestare de textele scrise care ne-au rămas din acea perioadă, dar care par să imite fidel modelul gramaticii latine. În studiul de față, ne propunem să ilustrăm, pe de o parte situația limbii române vechi descrise de gramaticieni, iar pe de altă parte aceeași situație dovedită de fapte de limbă concrete. Vom observa ușor diferențele dintre construcțiile artificiale identificate în unele gramatici și cele naturale selectate din textele analizate. Totodată, se va putea urmări evoluția formelor verbale nepersonale pe parcursul secolelor al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea, precum și frecvența acestora în funcție de preferința resimțită în fiecare perioadă pentru anumite structuri în defavoarea altora.

1. Secolul al XVI-lea

1.1. Modul infinitiv

- **Infinitivul prezent scurt sintetic și infinitivul prezent lung sintetic**

Atestare

Moștenit din limba latină cu forma lungă, infinitivul este folosit în limba română veche cu aceeași formă (lungă) sau cu o formă scurtă provenită din forma latinească prin apocopa sufixului specific infinitivului lung *-re*, dar și cu formă analitică construită cu ajutorul prepoziției particulă-morfem *a*. În limba latină, infinitivul nu reprezintă un mod distinct, ci o formă verbală distinctă de modurile personale „prin care arătăm sensul verbului

într'un chipu abstractu subt forma substantivală, s. e. decorum est pro patria mori frumosu lucru este a muri pentru patria" (Hill 1861: 57).

În limba română, infinitivul reprezintă un mod nepersonal recunoscut ca distinct în toate lucrările de gramatică pe care le-am avut în vedere. Eustatievici Brașoveanul (1757 apud. Corcheș 2012) consemnează doar forma scurtă a infinitivului, în contextul în care forma lungă a aceluiași mod este frecventă în limba română veche a secolelor al XVI-lea – al XVII-lea. Forma de infinitiv lung va începe să înregistreze un regres pronunțat din secolul al XVIII-lea, fapt ce justifică absența consemnării acestei forme în lucrarea lui Eustatievici Brașoveanul apărută la 1757.

Structură și utilizare

În lucrările vechi, infinitivul cunoaște forme cu precădere analitice, iar mai frecventă decât infinitivul scurt este forma lungă a acestui mod (predominant sintetică), moștenită din limba latină și aceasta precedată uneori de prepoziția particulă-morfem specifică *a*. Micu (1780: 40) și Șincai (1805: 56) menționează pentru prima dată ca prezent infinitiv cult, formele „a laudare, laudare” și specifică faptul că în limbajul colocvial se omite silaba finală – *re*. Deducem de aici că forma de infinitiv scurt este specifică limbii vorbite a epocii, în limba scrisă păstrându-se forma lungă moștenită din latină. Alexe (1826: 100), într-un caracter radical latinesc, enunță doar forma de infinitiv lung: „A laudare, laudare”, fără a mai face vreo mențiune cu privire la existența formei scurtate. Ceilalți autori specifică doar formele de infinitiv cu structură analitică (fără a face observații cu privire la utilitatea formelor sintetice de infinitiv care intră în alcătuirea altor construcții verbale).

Infinitivul scurt sintetic se obține prin îndepărtarea prepoziției particulă-morfem *a* din structura analitică. Rezultă astfel o formă de infinitiv sintetic, invariabil, nepersonal, care se folosește la construirea altor moduri și timpuri (de exemplu, condiționalul prezent: *aș merge, ai merge, ar merge, am merge, ați merge* sau indicativul viitor: *voi merge, vei merge, va merge, vom merge, veți merge, vor merge*) sau care însoțește verbe semiauxiliare înlocuind o structură de conjunctiv (de exemplu, *poate merge* în loc de *poate să meargă*). Infinitivul lung sintetic se obține tot prin îndepărtarea prepoziției particulă-morfem *a*. Astăzi, această formă de infinitiv nu mai este folosită în mod natural, ci doar în structuri fixe și în contexte izolate sau cu formă substantivizată.

Exemplificări

- *infinitiv scurt sintetic*

„Că nimea nu poate *spune* darulu aceștii taine! Că încă nu se poate *spune* cu adevăru preaînmulțimea măriei lu Dumnezeu” (Coresi 1581: 116).

„au zisu că poate *sparge* beseareca, și a treia zi o va zidi” (Coresi 1581: 127).

„Și să suspinămu den adânculu inimiei cătră cela ce poate *spăsi* pre noi, Domnulu Isusu Hristosu” (Coresi 1581: 141).

- *infinitiv lung sintetic*

„Să cu limbi omenești și îngerești așu grăi, și dragoste n' așu avea, *fire-așu* ca o arame sunându, sau ca un glasu de clopotu răsunându.” (Coresi 1581: 337-338).

• **Infinitivul prezent scurt analitic și infinitivul prezent lung analitic**

Atestare

Infinitivul analitic construit cu prepoziția particulă-morfem specifică *a* apare atestat în toate lucrările consultate alături de formele sintetice, unele gramatici vechi atribuind modului infinitiv și forme de participiu, gerunziu și supin, precum și structuri analitice prepoziționale alcătuite cu prepoziții diverse asimilate din limba latină. Ne vom ocupa aici de structurile analitice de infinitiv construit cu prepoziția particulă-morfem de infinitiv *a*, forme păstrate și în limba română actuală. Totodată, specificăm faptul că forma de perfect a modului infinitiv nu apare consemnată în textele consultate pentru secolul al XVI-lea, ea apărând târziu în limba română (Frâncu 2009: 321), și mereu concurată de forma de perfect a modului conjunctiv. C. Frâncu (2014: 149) vorbește și despre o formă de mai mult ca perfect a infinitivului, apărută spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, foarte rară însă, care este concurată de mai mult ca perfectul conjunctivului, ca și în cazul formei de perfect infinitiv concurată de perfectul conjunctivului.

Structură și utilizare

Formele de infinitiv cu structură analitică sunt foarte răspândite în lucrările vechi de gramatică. Astfel că cele două forme prin care se concretizează infinitivul prezent, atât forma scurtă, cât și forma lungă, sunt precedate de prepoziția particulă-morfem *a*, după cum urmează: „a laudare, laudare” (Micu 1780: 40; Șincai 1805: 56), „A laudare, laudare” (Alexe 1826: 100), „a mâncare și a mânca, a înștiințare și a înștiința” (Văcărescu 1787: 74), „a lăuda-are, a vedea-ere” (Diaconovici Loga 1822: 106), „a ara” (Tempea 1797: 123). Modul infinitiv cunoaște și structuri prepoziționale alcătuite cu prepoziții diverse ce preced prepoziția particulă-morfem de infinitiv *a*, de exemplu: „întru a mânca, cu a mânca” (Văcărescu 1787: 74), „de a ara, întru a ara, pentru a ara” (Tempea 1797: 123), „de a lăuda, pentru a lăuda” (Diaconovici Loga 1822: 106), structuri pe care nu le vom trata în lucrarea de față.

Structura verbului care intră în alcătuirea modului infinitiv este caracterizată prin sufixe diferite prin care se deosebesc cele patru conjugări. Astfel, verbul la infinitiv:

„are ca sufixe caracteristice: -a, -are (= conj. I), -ea, -ere (= conj. a II-a), -e, -ere (= conj. a III-a), -i, -ire (= conj. a IV-a), moștenite din latină sau formate pe terenul limbii române (sufixul -î, -îre)” (Frâncu 2009: 128).

În limba veche, acest mod cunoaște o răspândire destul de largă, îndeplinind de multe ori funcția unui conjunctiv. Astfel, infinitivul aflat în poziția unui conjunctiv este foarte des întâlnit, mult „mai frecvent decât în zilele noastre, căci procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv era în plină desfășurare” (Frâncu 2009: 128).

Exemplificări

„«Eu trebuescu de tine *a mă boteza*, eu vinovatulu păcateloru, de celu fără de păcate»” (Coresi 1581: 508).

„Nu venii *a chema* derepții, ce păcătoșii la pocăință!” (Coresi 1581: 5).

„Spășenia amu cheamă-o Domnulu dragostea vieței, și de grija ceștii lumi și de pohta ei *a te feri* și *a fugi*.” (Coresi 1581: 72).

„Învață în ce chipu se cade *a face* cătră Dumnezeu rugă și rugăciuni, să nu cumva cu de ce ne se pare noao folosă *a avea*” (Coresi 1581: 12).

„Pentru aceaia se cădea și taina sfinteei înviere aiavea și cu cinste *a se adevăra* și *a se spune* și *a se arăta*” (Coresi 1581: 97).

„Thoma mearse *a-i spune* lui ce vrea” (Coresi 1581: 131).

„Nici se cade *a ști* numai că aceasta iaste viață” (Coresi 1581: 98).

„să vază să iaste înțelegătoriu sau *a cere* Dumnezeu” (Coresi 1577: 139).

„Ei împărțiră-se *a mânca*” (Coresi 1577: 153).

„n’are *a muri* părintele dreptu feciori, ce sufletulu ce-au greșitu, acela are *a muri*” (Coresi 1581: 168).

„Iară de eașu ce iaste de susu a se naște, iaste *a se dezbrăca* de omulu cela vechiulu cu lucrurele și cu pohtele, și *a se îmbrăca* întru noulu” (Coresi 1581: 506).

Menționăm și unele structuri cu infinitiv lung precedat de prepoziția particulă-morfem de infinitiv *a*:

„Iară deaca încetă de-*a grăirea*, zise cătră Simonu” (Coresi 1581: 330).

„Și încă și alte multe mari darurile lu Dumnezeu, ce nu e puteare de-*a spunerea*” (Coresi 1581: 4).

„Acum e vremea de-*a lucrarea* și de-*a semănarea*, și să neguțăm până stă târgulu” (Coresi 1581: 174).

Observăm alternanța formelor de infinitiv lung cu formele de infinitiv scurt, chiar în interiorul aceleiași fraze:

„Iară de-*a mâncarea* și de-*a bearea* și *a ne îmbrăca* noao nu apăra Domnulu; iară *a grăi* de acestea și *a griji*, aceia apăra” (Coresi 1581: 222).

„Că de n’ășu fi venitu și de n’ășu fi grăitu și învățatu și mai bine, și n’ară fi fostu și aproape de-*a se spășirea*, fire-ară avutu aceia *a grăi*” (Coresi 1581: 472).

1.2. Modul participiu

Atestare

Structura participiului românesc este una sintetică moștenită din forma flexionară de trecut a participiului latinesc (cf. Hill 1861: 57: *participium praeterili* sau *perfecti*) care reprezintă, în limba latină, o „formă adjectivală, care cere însă spre complinire cazul ce cere verbul (...) doctus, a, um învățatu, ă, învățându-se; factus, a, um făcutu, ă, făcându-se” (Hill 1861: 57). Participiul este menționat în toate lucrările de gramatică pe care le-am consultat, însă în primele lucrări acesta nu era încadrat în categoria modurilor verbale, fiind interpretat drept „partea a patra cea plecătoare a etimologiei, ceea ce împărțându-se cu osebirea numelui primește căderi și cu a graiului de la care are priimate oareșicare vremi” (Eustatievici-Brașoveanu 1757 apud. Corcheș 2012: 24). Astfel, participiul reprezintă, în gramaticile limbii vechi, o structură independentă care cuprinde mai multe forme decât astăzi. Menționăm aici că forma care reprezintă, în limba română modernă, modul gramatical numit gerunziu, era inclusă în paradigma participiului prezent căpătând statut de timp verbal (cf. Corcheș 2012: 24). Denumirile sub care apare participiul de-a lungul timpului nu diferă în mod însemnat. De menționat ar fi denumirea veche de Participie sau părtășire (Văcărescu 1787; Tempea 1797).

Structură și utilizare

Structura sintetică care astăzi reprezintă modul participiu constituia, în unele cazuri, forma numită supin: „laudat” (Micu 1780: 41; Șincai 1805: 56; Diaconovici Loga 1822: 106; Alexe 1826: 100) sau „arat” (Tempea 1797: 123). Este de menționat că primele forme de participiu atestate în lucrările de gramatică ale sfârșitului de secol al XVIII-lea și începutului de secol al XIX-lea nu au fost păstrate în limba română actuală. Atunci se enunța un participiu

prezent care astăzi a ajuns să fie modul gerunziu: „laudand” (Micu 1780: 41; Șincai 1805: 56; Alexe 1826: 100), „ar-ând” (Tempea 1797: 123), iar participiul sub forma lui actuală apărea uneori cu denumirea de supin (un supin sintetic, fără prepoziție, a cărui funcție o îndeplinește, în limba actuală, participiul): „laudat” (Micu 1780: 41; Șincai 1805: 56; Diaconovici Loga 1822: 106; Alexe 1826: 100), „arat” (Tempea 1797: 123), în timp ce forma actuală a supinului era recunoscută ca gerunziu în DI „de laudat” (Micu 1780: 41).

Exemplificări

„Adevăru grăescu voao, că *făcutu* unora aceștea frați ai miei mai mici, mie *făcutu*” (Coresi 1581: 34).

„*Nescrisă* amu să înțeleajemu dumnezeiia a fi, ce întru a sa fire că iaste Dumnezeu” (Coresi 1581: 163).

„Iară de e jumătate *stricatu*, *necuratu* pare-i-se că va fi” (Coresi 1581: 427).

1.3. Modul gerunziu

Atestare

Structura care astăzi se numește gerunziu este prezentă și în primele lucrări de gramatică, însă este încadrată în paradigmele altor moduri sau structuri verbale independente, sub nume diferit. Uneori această structură cuprinde ea însăși un interval de forme multiple improprii structurii modului gerunziu recunoscut de limba română modernă, inventarul de forme suplimentare datorându-se influenței gramaticii limbii latine. Urmaș al participiului prezent cu formă invariabilă din limba latină care prezenta forme de tipul „docens, învâțând, care învâță; faciens făcând, care face” (Hill 1861: 57), gerunziul românesc apare interpretat ca fiind participiu prezent (Eustatievici-Brașoveanu 1757 apud. Corcheș 2012). În acest context, menționăm că forma de participiu prezent și cea de gerunziu *in do* sunt ilustrate, în lucrările vechi care le consemnează, ca structuri omonime din punct de vedere morfologic (Micu 1780; Șincai 1805).

NOTĂ: Lucrările de gramatică latină constituie modelul primelor gramatici ale limbii române. Limba latină admitea existența doar a patru moduri (indicativ, subjunctiv, imperativ și infinitiv), pe lângă care mai erau recunoscute formele verbale de participiu, gerunziu și supin (Adler 1858: 110). Gramatica latină recunoștea opoziția temporală perfect-prezent-viitor în paradigma structurii participiale. În cadrul acestei opoziții, forma de prezent a participiului era cea care, în limba română, este numită gerunziu, în timp ce gerunziul latinesc era o formă substantivizată a verbului: „limba latină scrisă, unde gerunziul este analizat ca o formă nominală, respectiv un substantiv de proveniență verbală, care își menține parțial valențele combinatorii specifice verbului – își conservă obiectul direct -, și care se formează de la tema de prezent cu ajutorul sufixului –nd și a terminațiilor specifice declinării a doua, genul neutru, prezentând forme specifice de genitiv, dativ, acuzativ și ablativ” (Ionițiu 2011: 90). Această situație este similară cu ceea ce prezintă limba engleză modernă. În limba engleză însă, forma de participiu prezent și cea de gerunziu sunt omonime din punct de vedere morfologic (se formează cu ajutorul terminației –ing adăugată la forma de infinitiv), în timp ce în limba latină, gerunziul se forma cu ajutorul sufixului –ndum, iar participiul prezent se forma cu ajutorul sufixului –ns, sufixe adăugate la rădăcina verbului (Gildersleeve 1903: 66).

Alte lucrări de gramatică (Micu 1780; Văcărescu 1787; Tempea 1797; Șincai 1805) subordonează gerunziului o serie de forme care astăzi nu mai prezintă nicio legătură cu modul gerunziu. Menționăm forma de infinitiv lung sau scurt cu prepoziție, precum și forma de supin ca structuri analitice subordonate clasei gerunziului: „Gerundium in DI & DUM: de laudare, de laudat” (Micu 1780: 41; Șincai 1805: 56); „întru a mânca, cu a mânca” (Văcărescu 1787: 74), „de a ara, întru a ara, pentru a ara” (Tempea 1797: 123), „de a lăuda, pentru a lăuda” (Diaconovici Loga 1822: 106), „de a laudare, de laudatu” (Alexe 1826: 100). Revenim asupra formei actuale a gerunziului și specificăm că structura moștenită până astăzi în limba română ca reprezentând forma verbală nepersonală la modul gerunziu se numea în primele gramatici, gerunziul *in do*, (Micu 1780; Șincai 1805; Alexe 1826) pentru a se diferenția de formele „*in di & dum*” pe care le mai cuprindea paradigma gerunziului.

Structură și utilizare

Structura gerunzială atestată de lucrările timpurii de gramatică și păstrată în limba română modernă „se forma din tema prezentului urmată de sufixul caracteristic *înd(u)* sau *ind(u)*” (Frâncu 2009:130) și era numită Gerunziul „*in do*”, constituind o formă omonimă morfologic cu forma participiului prezent. Aceste forme sunt atestate în unele lucrări de gramatică ale epocii: „laud-and” (Micu 1780: 41; Șincai 1805: 56; Alexe 1826: 100) și sunt prezente în limba română ca în exemplele pe care le vom expune în cele ce urmează.

Exemplificări

„credința și dragostea *spuindū* și pre toți întru un trupū cu sfânta botejune *împreunându*” (Coresi 1581: 2).

„de voru fi și nescari nevoi *fiindu* pre noi, cuviință ne iaste a face cinste mai vârtosu de toate duhovniciloru” (Coresi 1581: 306).

„Ce, dreptu aceaia, mulți în multe chipure de multe ori sufletele-șu pierdu: sau *tâlhârindu*, sau *ucigându*, sau *furându*, sau groapă *săpându*, sau alte necuviințe *făcându*.” (Coresi 1581: 72).

„Davidu amu spune-se iubitu și blându; ș’au fostu așa *fiindu*.” (Coresi 1581: 442).

„De treizeci de ai *fiindu* Hristosu boteză-se” (Coresi 1581: 509).

1.4. Modul supin

Atestare

Construcția de supin recunoscută de limba română actuală cunoaște o răspândire relativ redusă în limba secolului al XVI-lea, iar forma atestată sub acest nume în lucrările vechi de gramatică reprezintă, de fapt, o formă sintetică de participiu nerecunoscută ca mod verbal nepersonal, ci ca formă a modului infinitiv sau, asemeni gerunziului și participiului, ca parte de vorbire distinctă de verb (Micu 1780, 41; Tempea 1797: 123; Șincai 1805: 56; Diaconovici Loga 1822: 106; Alexe 1826: 100). Formele verbale identice cu cele denumite astăzi structuri ale modului supin, apar totuși ilustrate în unele lucrări vechi, însă sub un alt nume și nu ca structuri ale unui mod distinct, ci ca forme de materializare ale modului infinitiv sau ca părți de vorbire distincte. Menționăm astfel, gerundium *in di & dum*: „de laudare, de laudat” (Micu 1780: 41; Șincai 1805: 56; Alexe 1826: 100).

Structură și utilizare

Foarte rar în textele lui Coresi, apare în exemplele următoare, adeseori într-o formă diferită de structura supinului din limba actuală.

Exemplificări

„Cine are urechi *de auzire*, să auză” (Coresi 1581: 513).

„Că acmu e vremea *de-a priimirea* bunătatea, acmu e zioa de spăsenie.” (Coresi 1581: 480)

„Și încă și alte multe mari darurile lu Dumnezeu, ce nu e puteare *de-a spunerea*.” (Coresi 1581: 4).

„Iară *de-a mâncarea* și *de-a bearea* și a ne îmbrăca noao nu apără Domnulu” (Coresi 1581: 221-222).

„Iară deaca încetă *de-a grăirea*, zise cătră Simonu” (Coresi 1581: 330).

„nu foame de pâine și de apă, ce foame *de ascultatulu* cuvântului lu Dumnezeu” (Coresi 1581: 25).

2. Secolul al XVII-lea

2.1. Modul infinitiv

- **Infinitivul prezent scurt sintetic și infinitivul prezent lung sintetic**

Infinitivul scurt coexistă cu infinitivul lung, acesta din urmă înregistrând o frecvență mai redusă decât în secolul anterior.

Exemplificări

- *formă scurtă*

„Ce poate *fi* de poviaște?” (Dosoței 1673: 13).

- *formă lungă*

„Dat-am în Sion mîntuire lui Israil spre *mărire*” (BB, *Isa*, 46, 13).

„Și să suferiți *certare*/ De la hiiu său ce are” (Dosoței 1673: 16).

- **Infinitivul prezent scurt analitic**

Apare atât în situații unde este precedat de prepoziția morfem *a*, cât și fără această prepoziție „când este generat de verbul *a putea (...)* și *a ști*” (Frâncu 2009: 320).

Exemplificări

„Și te apropie pre tine și pre toți frații tăi, feciorii lui Levi, împreună cu tine, și cercaț *a preoți*?” (BB, *Num*, 16, 10-11).

„Iară de va muri den dobitoacele care iaste voao slobodă *a mânca* acesta, cela ce se va atingea de mortăciunile lor necurat va fi pînă în sară.” (BB, *Pre*, 11, 39).

„Și ei socotindu-se mie *a-m face* hicleșug” (BB, *Nee*, 6, 2-3).

„Încă sînt astăzi cu vîrtute, ca și cînd m-au trimis Moisi, așa pociu și acum *a intra* și *a ieși* la războiu” (BB, *Iisus Navi*, 14, 11-12).

Față de perioada secolului al XVI-lea, în textele secolului al XVII-lea, infinitivul nu mai este tot atât de frecvent din cauza „procesului de înlocuire a lui prin conjunctiv” (Frâncu 2009: 320), proces ce s-a dezvoltat până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, când, infinitivul „se revigorează în urma unor influențe străine (latino-romanice sau germane), care însă se actualizează mai evident după 1780” (Frâncu 2009: 320). Astfel, nu am identificat nici forme de infinitiv perfect în textele consultate, această structură verbală fiind înlocuită de forme ale

conjunctivului perfect care era preferat în perioada secolului al XVII-lea (cf. Frâncu 2009: 321), dar menționăm spre exemplificare:

„și știia *a fi scris* ca să se curățească cei ce purta vasele Domnului” (AP, 265 apud. Frâncu 2009: 321).

2.2. Modul participiu

Verbele aflate la acest mod se formează, ca și în perioada secolului al XVI-lea, cu „sufixele *-t* și *-s*” (Frâncu 2009: 321):

Exemplificări

„Cu sălașu de ape cei *făcut* cu mâna” (Dosoței 1673: 50).

„De strică și răstoarnă în ce să opriaște – Și’n voi li-a slobođâ-le arse și ’nfocate – Aciaste lănci cumplite de moarte *gătate*” (Dosoței 1673: 26).

„Adunați-vă și vă legați împreună, limba cea *necertată*” (BB, *Sof*, 2, 1-2).

„Și aflară *scris* în Leagea care au poruncit Domnul lui Moisi” (BB, *Nee*, 8, 16).

2.3. Modul gerunziu

Structurile verbale gerunziale apar sub forme care „nu prezintă mari deosebiri față de perioada precedentă, ele se formează de la tema prezentului cu sufixele *-ind(u)* sau *-înd(u)*” (Frâncu 2009: 321).

Exemplificări

„De-lu găteđă pre giudiațe - *Nelegînd* pre nime ’n fiațe” (Dosoței 1673: 332).

„Și *chemînd* Faraon pe Avram, zise: „Ce ai făcut aceasta mie, că nu mi-ai spus că muiare iaste ție?”” (BB, *Fac*, 12, 18).

„Deci, *mergînd*, adună bătrînimea fiilor lui Israil” (BB, *Ieș*, 3, 16).

„Încă acesta *grăind*, alt vestitoriu veni cătră Iov, *zicînd*: „Feciorii tăi și featele tale *mîncînd* și *bînd* la feciorul tău, la fratele lor cel mai mare.” (BB, *Iov*, 1, 18-19).

2.4. Modul supin

Este destul de rar în textele vechi, unde predomină mai degrabă o formă care conține infinitivul lung al verbului, care „acoperea în mare parte și funcțiile supinului” (Frâncu 2009: 129), și nu participiul:

Exemplificări

„Mi-i Domnulu vârtute’n vriame *de cădiare*” (Dosoței 1673: 49).

„M-ai scos la lărgime, locu *de alintare*” (Dosoței 1673: 51).

Însă, „spre sfârșitul perioadei cercetate supinul este din ce în ce mai frecvent în construcții în care mai înainte se folosea infinitivul” (Frâncu 2009: 322):

„Și tu cunoaște ție ce ai [*de*] *făcut!*” (BB, *Iov*, 5, 27).

„Sfântă va fi voao, tot lucrul *de lucrat* să nu lucrați într-însa” (BB, *Pre*, 23, 21).

„Și am mărturisit în ziua vînzării lor, căci vindea *de mîncat*” (BB, *Nee*, 13, 15-16).

3. Secolul al XVIII-lea

3.1. Modul infinitiv

- **Infinitivul prezent scurt sintetic și infinitivul prezent lung sintetic**

Exemplificări

„du-te de fă, iată ce și el auzind cuvântul să supune ascultării și merge de *face*.” (Ivireanul 1972: 79).

„nu vom avea dinpreună lucrători și slujitori, carii să poată *ajuta* la acest lucru mare” (Ivireanul 1972: 365).

„sfrșitul acelu răspuns a lui Dumnezeu nu o va afla să fie muncă și pedeapsă, ce mare *facere* de bine și mare dobândă” (Ivireanul 1972: 224).

„Postește, roagă-te cu lacrimi și fă *aducere* aminte de-a pururea păcatelor tale” (Ivireanul 1972: 354).

Forma de infinitiv lung, tot mai rară încă din secolul al XVII-lea, nu mai este înregistrată în textele secolului al XVIII-lea, unde întâlnim doar forme de infinitiv scurt, mai redus ca frecvență față de secolele anterioare, fiind concurat de modul conjunctiv. În plus, față de secolele anterioare, înregistrăm structuri compuse de infinitiv perfect.

- **Infinitivul prezent scurt analitic și infinitivul prezent lung analitic**

Ca și în secolul al XVII-lea, infinitivul lung analitic (format cu prepoziție) apare mult mai rar decât în perioada secolului al XVI-lea, fiind înlocuit prin infinitiv scurt prepozițional, sau chiar prin conjunctiv, acesta din urmă ajungând, ca spre finalul secolului al XVIII-lea, să înlocuiască forme ale infinitivului scurt prepozițional. Furnizăm aici câteva exemple care atestă prezența celor două tipuri de infinitiv analitic în textele secolului al XVIII-lea.

Exemplificări

„Încetați de *a vă trudi* deasupra mării cei neînsuflețiți” (Ivireanul 1972: 5).

„Așijderea și când au început *a ploa* ar fi putut Dumnezeu numai într-o zi să facă potopul” (Ivireanul 1972: 93).

„Frumoasă închipuire a pocăinții înțelegem *a fi* acest lucru preaslăvit ce s-au întâmplat” (Ivireanul 1972: 213).

„Nu voesc moartea păcătosului, precum *a să întoarce* și *a fi* viu” (Ivireanul 1972: 214).

„Întristat, jalnic și amar să vede *a fi* răspunsul morții la om” (Ivireanul 1972: 224).

„iar noi de-*a puteria* fi nu iaste nici zi, nici ceas să nu judecăm de rău” (Ivireanul 1972: 80).

- **Infinitivul perfect**

Atestare

Timpul perfect al modului infinitiv este consemnat încă din primele lucrări de gramatică, chiar dacă această structură verbală perifrastică este atestată în limba română „pentru prima dată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea” (Frâncu 2009). El apare sub denumiri neologice de origine latină precum infinitivus praeteritum (Micu 1780: 40; Șincai 1805: 56) sau infinitivus praeteritum perfectum (Alexe 1826: 100), dar și sub denumiri comune create în limba română, cum ar fi: modă infinitivă - timp hotărâtoriu (Văcărescu 1787: 74), chipul nehotărârii - timpul cel ce au fost (Tempea 1797: 123), modul nehotărâtoriu sau infinitiv trecut (Diaconovici Loga 1822: 106).

Structură și utilizare

Construită analitic din infinitivul verbului auxiliar *a fi* și participiul verbului de conjugat, structura infinitivului perfect este una compusă, cu o răspândire restrânsă în limba secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, atestat cu precădere în secolul al XVIII-lea. Oferim spre exemplificare câteva fapte sugestive de limbă.

Exemplificări

„Iar precum zic cei 70 de tâlcuitori, vede-să *a fi trăit* înaintea lui Lameh 167, de ani” (Ivireanul 1972: 249).

3.2. Modul participiu

Apare în textele consultate cu aceeași formă cu care este atestat și în secolele anterioare.

Exemplificări

„Iar corăbiiariul iaste *știut* de toț” (Ivireanul 1972: 181).

„Și pentru aceasta acea a lui David s-au arătat *priimită* și a lui Saul s-au defăimat.” (Ivireanul 1972: 217).

„au auzit cuvintele *nepuse*, carele nu iaste slobod omului a le grăi” (Ivireanul 1972: 84).

„împărăția iaste un dar *desăvîrșit*, carele să pogoară de sus, de la părintele luminelor, asupra celor aleși și îmbunătățat” (Ivireanul 1972: 86).

3.3. Modul gerunziu

Apare în textele consultate cu aceeași formă sintetică invariabilă cu care este atestat și în secolele anterioare, observându-se renunțarea la vocala finală specifică limbii române vechi *-u*.

Exemplificări

„Precum un tată din cești pămîntești, *fiind* din sine bune și drept, are firească dragoste a iubi pre toț feciorii lui” (Ivireanul 1972: 174).

„îndoit să zice a fi în lucrare: spre chivernisirea neamului omenescu, *certînd* și *miluînd*” (Ivireanul 1972: 176).

3.4. Modul supin

Modul supin este atestat în secolul al XVIII-lea prin exemple multiple selectate din textele analizate. Spre deosebire de perioadele anterioare, supinul, în secolul al XVIII-lea, tinde să se construiască doar cu participiu, însă apar sporadic și cazuri de supin construit cu infinitivul lung.

Exemplificări

„Iar de să va întîmpla, din depărtarea dumnezeiască, să se afle cineva întru această nevoie ticăloasă și vrednică *de plîns*, cu multă scîrbă de inimă îmi întorc cuvîntul cătră dînsul” (Ivireanul 1972: 146).

„Vrednici *de plîns* sînt limbile, că n-au credință, jidovii, că n-au botez” (Ivireanul 1972: 188).

„Ce de va fi *de despărțit* să să trimiță aici la scaun” (Ivireanul 1972: 379).

„și au zis și aceste cuvinte vrednice *de pomenire*: să nu dea Dumnezeu să judec eu vreodată pe preoții lui Dumnezeu” (Ivireanul 1972: 171).

Concluzii

Paradigma modurilor verbale nepersonale din limba română veche nu se diferențiază mult de paradigma recunoscută de lucrările moderne de gramatică a limbii române actuale. Chiar dacă primele lucrări de specialitate consemnează, pentru paradigma fiecărui mod nepersonal, un inventar bogat și variabil, de la autor la autor, conținând o diversitate de structuri sintetice și analitice, caracteristice sau nu limbii vorbite, textele consultate ilustrează situația reală a atestării și utilizării acestor structuri în perioada secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea. Totodată, considerăm firească variația denominativele pe care le primesc modurile verbale nepersonale în gramaticile timpurii, până la normarea limbii române literare moderne, în contextul influenței modelului gramaticilor latinești.

Bibliografie

Adler 1858 = Adler, G. J., *A Practical Grammar of the Latin Language*, Boston: Sanborn, Carter, Bazin, & Co., 1858.

Alexe 1826 = Alexe, Joannis, *Gramatica daco-romana sive valachica*, Viena, 1826.

BB = *** *Biblia 1688*, ediția Mitropoliei Bucureștilor – sursa <http://www.archive.org>.

Corcheș 2012 = Corcheș, Cristina, *Sistemul verbal-temporal. Constante în gramaticile românești din perioada 1757-2010* (nepublicată), coordonator științific, prof. univ. dr. G. G. Neamțu, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

Coresi 1577 = Coresi, *Psaltirea slavo-română*, reproducă cu un studiu bibliografic și un glosar comparativ de Bogdan Petriceicu-Hașdeu, Tipografia Academiei Române, București, 1881.

Coresi 1581 = Coresi, *Carte cu învățătură*, 1581, Publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, Atelierele grafice SOCEC & Co., Societate anonimă, București, 1914.

Diaconovici Loga 1822 = Diaconovici Loga, Constantin, *Gramatica românească*, Buda, 1822.

Dosoftei 1673 = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, 1673, Publicată de I. Bianu, Tipografia Academiei Române, București, 1887.

Frâncu 2009 = Frâncu, Constantin, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009.

Frâncu 2014 = Frâncu, Constantin, *Despre unele forme supracompuse în Ion Coteanu in memoriam*, Editura Universității din București, București 2014, p. 145-156.

Gildersleeve 1903 = Gildersleeve, B. L., *Latin Grammar*, London, 1903.

Hill 1861 = Hill, George, *Gramatica limbii latine în comparație cu limba română*, București, 1861.

Ionițiu 2011 = Ionițiu, Ionela, *Gerunziul și participiul în limbile engleză și română. Perspectivă contrastivă*, Editura Universitară, București, 2011.

Ivireanul 1972 = Ivireanul, Antim, *Opere*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.

Micu 1780 = Micu, Samuil, *Elementa Linguae Daco-Romanae, sive Valachicae*, Viena, 1780.

Tempea 1797 = Tempea, Radu, *Gramatică românească*, Sibiu, 1797.

Șincai 1805 = Șincai, Gheorghe, *Elementa Linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, Buda, 1805.

Văcărescu 1787 = Văcărescu, Ienăchiță, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduielelor gramaticii rumânești*, Tipografia Episcopiei Râmnicului, 1787.

Mulțumiri / Acknowledgments

*Această lucrare a fost publicată cu sprijinul financiar al proiectului „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”, POSDRU/159/1.5/S/133652, finanțat prin Fondul Social European, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.